

редні чи безпосередні, чи разом і одні й другі. Всі поважні авторитети сучасної військової науки стверджують, що *“атомова зброя не змінила засад тактики та стратегії (очевидно, що їх треба знати!) та надалі рішення вищого командира залишається в сфері військового мистецтва й тут може заблиснути його геній”* (цитую за Atomic Weapons in Land Combat, Col. Reinhard; The Military Service Publish. Co. 1953). Крім того є ще всі підстави припускати, що чи в наслідок конвенцій, чи звичайно мовчазної згоди, атомової зброї взагалі не буде вжито в майбутній війні.

“Ми” — це в короткім засягу лиш одна частина мілітарної доктрини. Маємо далі: ворог, час, простір та непередбачені обставини.

На цьому кінчається перша частина моєї статті. Кінчаю його словами бригайського автора, що сховався за видавцем журналу Economist правдоподібно Air Marshal Sir John Slessor з 18. III. 1955: *“New (Military) Doctrine is not easy to assimilate”*.

Дмитро Чижевський

ПРОБЛЕМА НАЦІОНАЛЬНОЇ ФІЛОСОФІЇ

1.

До останніх років проблема національної філософії, можна вважати, не була серйозно поставлена. Або приймали факт національних особливостей у формі філософічних творів і відкидали будьяку можливість впливу національності філософа на змісти філософічних систем або припускали можливість національних особливостей у якійсь обмеженій сфері, в якій не має правди спільної для всіх народів (як ось, на пр., філософія даної національної історії, філософія даної національної культури), або ж, нарешті, уважали можливим існування національних особливостей у всіх галузях філософії, але відкидалось яке будь загальне значення філософічних ідей — що було різного в різних націй, це все не є правдою¹), ціла історія філософії під цим поглядом, оскільки в ній говорили різне, є історією людських помилок.

Свого часу вже в Гегеля зустрічаємо дуже тонку й проникливу — хоч і випадкову — характеристику філософічної творчості окремих націй (англійців, німців, французів²). При тому його “діалектичне” розуміння історичного процесу дозволяло йому визнавати й різні погляди лиш різними “ступнями” розвитку одної й тої самої правди. Для Гегеля не треба було визнавати за правдиву лиш одну національну думку, що виключає всі інші, відкидає правдивість усіх інших національних думок інших народів³). Та на жаль ні він сам, ні хтось з його послідовників не зробили систематичного дослідження історії філософії з такої точки погляду. Якраз українцеві Климові Ганкевцеві⁴) належить подібна спроба, але тільки щодо славянського світу.

Головним чином перша світова війна викликала зріст літератури щодо цього питання. Але, коли залишити на боці твори, що не мають серйозного значення й у великій мірі вирости із “Kriegspsychose”, то

маємо лиш невелику кількість праць, що заслуговують більшої уваги. І ці праці здебільша наближаються саме до позиції *Гегеля*, себто не відкидають позитивної вартости різних національно зумовлених пунктів погляду. Треба зокрема відмітити праці *В. Вундта* й *Г. Когена* (що обидва вважають німецьку філософію вищим пунктом розвитку думки; сюди ж можна віднести й праці *Наторпа*), *М. Шелера*, *Р. Кронера* (характеристику німецької філософії дають у ній лиш “між іншим”), нариси історії німецької філософії — *Брейє*, французької — *Форлендера*, англійської — *Соплея*, італійської — *Руджієро*⁵). Основне в усіх цих працях — шукання своєрідного, позитивного або негативного, в філософичній праці кожної нації. Ніодної з цих праць не можна уважати вільною від тенденційности, помилок, або неповноти⁶), але в них усіх намічається еволюція сучасної історіографії філософії до визнання ролі національно^{го} моменту в розвитку філософичної думки й до позитивної оцінки цієї ролі. Можна сказати, що намічається й нова схема розвитку філософії в нових часах — національна схема, де змінюються, як керівні духові сили — італійська, французька, англійська й німецька філософії. Ця схема має значення частинно навіть для середньовіччя, бо вже в схолястиці маємо дещо національно-філософичних течій нових часів (французького раціоналізму й англійського емпіризму⁷). Що до філософії античного світу — грецького й римського (з цілком, саме, нерозвиненою теоретичною філософією останнього) — то її національна зумовленість одмічена давно й є загально визнаним фактом⁸).

Але з часів *Гегеля* майже не посунулася наперед праця над основним принциповим питанням, — як можливо позитивно оцінювати всі різні правди, що їх відкривають у процесі розвитку думки різні нації; іншими словами — діалектичний погляд на історичний розвиток ідей майже не розроблений. Ми сформулюємо тільки в загальних положеннях суть діалектичного погляду на історію ідей⁹).

2.

Кожна правда є лиш елементом у розкритті Абсолютного. Абсолютне не може розкритися ні в якому закінченому вияві. Кожний у собі закінчений і сформований вияв Абсолютного є лиш фрагментом, уривком, неповним і недосконалим відблиском. Але кожний такий все ж є в якійсь мірі розкриттям Абсолютного. Тому зміна поглядів у історії й розбіжність їх у кожному даному моменті є з’явище з глибшим сенсом, ніж просто “історія помилок людського духа”. Це є — історія руху до правдивого розкриття Абсолютного. Кожний погляд, оскільки він є виразом того, що насправді бачив і пізнавав даний мисленик, а не проста безпідставна й свавільна конструкція, є правдивий, але ні один не є повним і абсолютно правдивим.

3.

Рух історичних змін і одночасної розбіжності філософичної думки проходить у кількох різних площинах розвитку. Це значить — філосо-

фічна думка відбиває в собі зміни у сфері людського життя, як такого (an sich), релігії, мистецтва, мови, науки. Коли ми їй не можемо говорити про повну паралельність змін у цих сферах, то в кожному разі маємо право сконстатувати певний зв'язок між цими змінами¹⁰), “зв'язок” не в розумінні причинової або іншої реальної залежності (що залишається в багатьох випадках неясною та недослідженою), а в розумінні схожості сенсу з'явищ у різних культурних сферах, напр. розквіт індивідуалізму майже одночасно — в мистецтві ренесансу, в релігійності реформації й у філософічних теоріях. *Філософія ж, як самоусвідомлення людством своєї культурної творчості, відбиває в собі зміни в усіх сферах культури.*

Також зміни національної свідомості згідно з цим загальним законом виявляються в філософії й зокрема розвиток якоїсь “національної” (національно-сворідної) культури знаходить свій вислів і самоусвідомлення в філософічній творчості даної нації.

І оскільки ми визнали, що зміна різних тверджень, позицій і вихідних пунктів не є в історії філософічної думки процесом безплідних блукань, а безнастанним наближенням до правди, остільки ми повинні визнати і в сворідності філософічного погляду окремих націй теж різні вияви одної й тої самої правди. Тим самим ми визнаємо позитивне значення за всією різноманітністю філософічної творчості різних націй.

4.

Що до характеру самого процесу розвитку філософічної думки — “наближення до правди”, то цей процес не є процесом безнастанного “поліпшення” й “удосконалення” раз висловлених положень; навпаки, рух розвитку є рухом “*через протилежності*”. Певному положенню і протиставляються в історичному розвитку й протистоять не твердження, що відрізняються від нього незначно й у часткових проблемах, а такі, що стоять на цілком і принципово протилежному вихідному пункті. Не зважаючи на це, розвинений вище погляд на історичний розвиток філософічної думки, як на вияв Абсолютного й наближення до абсолютної правди, треба визнати вірним, оскільки в самому Абсолютному ці протиріччя вже заложені, оскільки протиріччя є безумовним елементом всякого справжнього буття.

5.

Зміни, зв'язані з національною особливістю окремих народів, торкаються почасти зовнішніх елементів філософічних систем, почасти їх внутрішнього, найглибшого сенсу. В кожному разі, мабуть, можна твердити, що *національність має найбільший вплив на “структурні” елементи філософічної ідеї.* До таких належать переважно три моменти: форма, в якій виявляються філософічні думки: прозора ясність англійської думки, схематичність і раціональна форма — французької, підкреслювання протиріч і “діалектичних” моментів — німецької; метод а філософічного дослідження: емпіризм і індуктивна метода

в англійській філософії, раціональне ведення доказів — у французькій, трансцендентальна й діалектична методи — у німецькій; нарешті будова (архитектоніка) системи, а в першу чергу *порядок і становище в системі тих чи інших цінностей*, — як взаємне відношення основних груп *цінностей*, — теоретичних, етичних, естетичних, релігійних, так і різна порівняльна оцінка окремих цінностей у межах цих груп, напр. висока оцінка в англійській філософії “простоти”, як характеристики правди, “симетрії” — у тій самій функції — у французькій філософії, або “почуття”, “припис” і “обов’язок”, як основні форми моральних цінностей в англійській, французькій, німецькій моральних філософіях, тощо¹¹). Значний вплив має національний момент на філософію і посередньо через найглибше з джерел, що оживлюють філософічну творчість — релігійну сферу: впливи католицизму та релігійности Port-Royal у Франції, протестантизм і окремі його течії, як ось пієтизм, пізніше відроджений католицизм — у Німеччині.

6.

Треба звернути увагу на те, що діалектичний характер розвитку філософії виявляється й у кожній окремій цілості філософічних ідей — у окремих народів, в окремі епохи, в окремих “школах” та течіях. Кожна національна філософія носить у собі *протилежні* устремління: раціоналізм і містицизм у французькій філософії, емпіризм і платонізм — в англійській, спекулятивна й індуктивна метода в німецькій, релігійні тенденції й різні форми просвіченості — матеріалізм, нігілізм у московській. В кожну епоху борються *протилежні* течії: XVIII вік є не тільки віком “просвіченості”, але одночасно й епохою розквіту містичної релігійности. У кожній течії розвиваються *полярно-протилежні* форми філософування: у просвіченості — полюси раціоналістичний і сенсуалістичний, у спекулятивнім німецькім ідеалізмі — онтологізм та суб’єктивний ідеалізм тощо. Це не означає, що кожна ідейна цілість розкладається на невизначне та неповне багатство пунктів погляду, між якими немає й неможливі середні примирливі позиції. Структура духового життя залишається в справжньому сенсі слова діалектична.

7.

Не треба забувати, що навіть з’явища упадку й розкладу зумовлені тими самими ідейними моментами, що є і сутю філософічно-оригінального та визначного у даної нації. Поверховність (англійського) емпіризму, схематизм і бідність (французького) раціоналізму, “просвіченість” (московської філософії), зайва темнота й штучна конструктивність (німецької) спекулятивної філософії — усі вони є іманентними “небезпеками” певної ідейної вихідної позиції, або ж певної системи думок. Розкриття основ національної думки повинно давати завжди і зрозуміння основ тих “ухилів”, тих форм підпаду філософічної думки, що своєрідні й характерні *кожній* національно-культурній цілості¹²).

П Р И М І Т К И .

1) У Ed. Zeller'a у його "Geschichte der deutschen Philosophie" — не зустрічаємо, саме, ніякої характеристики національних властивостей німецької філософії. За останні роки першу із згаданих позицій обороняв **Jonas Cohn** — Nationale Wissenschaft und nationale Kunst. "Preussische Jahrbuecher" 161 (2). 1915, стор. 193-204, для якого національні властивості впливають тільки на методи дослідження, а не на результати. Національний характер форми думок не тільки в філософії, але і в екзактних науках визнають тепер майже загально (див. напр. для математичних наук **P. Duhem**: La theorie physique, який дуже гарно характеризує національний "стиль" навіть у математиці). — Національний характер лиш певної сфери філософії визнає напр. **Garfein-Garski** у збірнику "Polska filozofia narodowa", Krakow 1921 (стаття написана ще до війни), він заперечує будь який національний характер філософічних ідей, припускаючи його лиш у сфері філософії історії. — Третій пункт погляду теж був представлений в історіографії — звичайно в такій формі, що лиш у одної нації визнавано здібності дійти до абсолютної правди, всі інші засуджені приходити лиш до помилок. Так — у значній мірі в P. Natorp: Deutscher Weltberuf, Jena 1918, яскраво в російських "славянофілів" (на їх погляд, правда, грає ролю не тільки національний характер, а й релігія). Визнають національний характер за фактор філософічної творчости і позитивісти, які, шоправда відкидають об'єктивну значність філософічних ідей: характеристично у **Th. Gomperz**: Griechische Denker або в **Nietzsche** в його скептичний період напр. "Die froehliche Wissenschaft" 1866, V, 357.

2) В його історії філософії див. напр., — погляд на стоїцизм як на римську філософію, або характеристику різниці між німецькою та французькою просвіченістю.

3) Зокрема, щодо слов'ян, то є цілком помилковим твердження, що Гегель відкидав їх історичне значення. Див., напр. його листа до барона von Uexkueel з 28. XI. 1821 — **K. Rosenkranz**: Hegels Leben 1844, також у **H. Falkenheim** — Kuno Fischer: Geschichte der neueren Philosophie VIII, 2, 1911, 1912.

4) **Clemens Hankiewicz**: Grundzuege der slawischen Philosophie. Krakau 1869.

5) **H. Cohen**: Ueber die Eigentuemlichkeiten des deutschen Geistes. Berlin 1914. **W. Wundt**: Die Nationalitaeten und ihre Philosophie. Leipzig 1915; **Max Scheler**: Kategorientafel des englischen Denkens — i Zur Psychologie des englischen Ethos — у збірнику "Vom Genius des Krieges" — його ж: Zwei deutsche Krankheiten, його ж: Das Nationale im Denken Frankreichs — обидві останні статті передруковані в: "Schriften zur Soziologie und Weltanschauungslehre" III, 1923; **R. Kroner**: Vom Kant bis Hegel. I, 1921; II, 1924; **E. Brehier**: L'Histoire de la philosophie allemande. Paris 1921. **K. Vorlaender**: Geschichte der franzoesischen Philosophie. Breslau 1923; **W. R. Sorley**: A History of English Philosophy 1920. Згадаємо, що під редакцією **E. Bergman-a** виходить ціла серія праць із історії філософії, де матеріял розділений за національностями. Не можна обминути й цінного матеріялу, що його зібрав **Jos. Nadler** ("Literaturgeschichte deutscher Staemmen und Landschaften" i "Berliner Romantik"), який показав, що власне й "німецький національний характер" не є єдністю, а що окремі німецькі племена й країни мають і власні національні характери. Пор. ще **S. Frank**: Die russische Weltanschauung. Berlin 1926, мою доповідь в берлінському Українському Науковому Інституті "Філософія, мова й національність" (не видруковано). — Деякі вказівки літератури ще й у **I. Mirczuk-a** в статті: "O slowianskiej filozofii" в Przeglond Filozoficzny 1927. II-III.

6) У **M. Scheler-a** (cit.) засудження з католицького пункту погляду — і англійсько-го, і французького, і німецького духа; є елементи "воєнної психології" в праці **Вундта**; як приклад помилок, що доводиться зустрічати (хоч це може й природно при великій кількості матеріялу, що оброблюється), наведемо таку — **M. Scheler** у другій із цитованих праць (стор. 43), як приклад французької містики бере Hugo de St. Viktor-a між тим цей — німець — народився 1096 р. в Саксонії, з походження граф фон Бланкенбург і тільки на 21 році життя переїхав до Франції; яскравий приклад неповноти — глава про англійську філософію у **Вундта**, де цілком зignorовані не менш, ніж емпіризм, характеристичні для Англії плятонічні течії (з "емпіриків" дуже сильні в Берклі) і гегеліанство XIX віку — а без нього ніяк не можливе зрозуміння й сучасної англійської філософії.

7) Згадаємо хоч би англійський емпіризм — і школу Окама в середньовіччі, англійський плятонізм — і Евригену Скота, французький раціоналізм — і Абельяра і т. п. Див. кілька заміток у P. Landsberg-a: Welt des Mittelalters und wir. 1922.

8) Див. у Zeller-а та й у інших курсах. Особливо ця тема розроблена у M. Wundt: Die griechische Weltanschauung 1912. Дуже важлива гарна стаття J. Stenzel: Ueber den Einfluss der griechischen Sprache auf die philosophische Begriffsbildung (Neue Jahrbuecher fuer die klassische Philologie", S. Ilberg-а 1921), його ж Studien zur Geschichte der platonischen Dialektik. На нашу думку Платон свідомо змагав збудувати філософію грецької національної культури. Див. напр. Respublica; IV, 435 E і далі; III, 695 A і далі; VII, 819 A і далі; V 747 C і далі; I, 637 D; пор. також Аристотеля, 1324 II і інші; про це мій цитований виклад.

9) Крім Гегеля (в "Geschichte der Philosophie" — і "Philosophie der Geschichte") спроби характеристики історичної діалектики роблено дуже рідко.

10) Новіша література історії мистецтва, історії науки, філософії дає багато ґрунтовно досліджених прикладів подібного паралелізму (див. мою працю "Історія філософії, як наука" в "Лекціях з історії античної філософії" й окремо. Прага, що її на жаль, не було закінчено друком).

11) Тут ми тільки намічаємо проблеми, маючи надію дати їх ширше й ґрунтовніше дослідження де інде.

12) Дозволяючи передрукувати цю главу з моєї історіографії української філософії, хочу вказати на те, що ці сторінки, писані перед 25 роками, розуміється, трохи перестаріли. Але основна література до проблеми національної філософії за цю чверть століття не збагатилась на такі твори, що їх обов'язково треба було б тут додатково згадати. Обіцяної в примітці II праці мені не вдалося написати, але деякі замітки до теми національної філософії я всеж подав, а саме в моїх "Нарисах з історії філософії на Україні" (Прага. 1931), книзі, яку я вважав би корисною і зараз, але на передрук якої з доповненнями та деякими змінами не може рішитись ані одне українське видавництво. Дещо можна знайти в моїх статтях:

1. O slovanske filosofii. "Ruch filosoficky" 1929, Nr. 1,
2. Die russische Philosophie der Gegenwart. "Slavische Rundschau" 1930, Nr. 10,
3. Zur Charaktereologie der Slaven. Ukrainer. "Slavische Rundschau" 1931, Nr. 4,
4. Українська філософія. В збірнику "Українська культура". Подебради 1934. Передруковано в Регенсбурзі 1947 р.
5. Wesen und Aufgaben der tschechoslowakischen Philosophiegeschichte. "Slavische Rundschau", 1936, Nr. 1 і 2,
6. Einige Bemerkungen ueber den Volkscharakter der Ukrainer und ueber das Problem der Voelker und Staemme. "Scholar" (Heidelberg), 1947, Nr. 2-3.

Не втрачаю надії, що при новому виданні моєї книги, мені вдасться дати виклад моїх думок на цю тему.

Людина не є тільки знаряддям у природній боротьбі за існування. Люди також не є ляльками для вигаданих господарських "закономірностей". Та ніколи люди не були ще тільки автоматами в лаптах господарських гинників, як вчили марксисти. Людина звизайно має бодай якісь (хоч би навіть придушені або неясні) ідеалістичні стремління та в ім'я цих своїх ідеалів змагає витворювати свій окремий духовий світ, узалежнюючи гасто від нього свою біжугу діяльність. У добах гострих суспільно-духових криз (як, на пр., сьогодні) такі ідеалістичні шукання виявляються на тлі суспільного розбрату особливо помітно".